

SYNDESMOS

Іларіон АЛФЕЄВ

ШЛЯХ ВЛАДИКИ КАЛЛІСТА УЕРА

У нашій країні ім'я єпископа Калліста відоме небагатьом. Тоді як на Заході його знає кожний, хто причетний до православ'я. Його книга "Православна Церква", вперше видана 1963 року, стала міжнародним бестселером: її перевидавали майже двадцять разів, перекладали багатьма мовами, вона є класичним вступом до православного віровчення.

Життєвий шлях Тімоті Уера (майбутнього єпископа Калліста) почався 1934 року. Він народився в місті Бат (графство Сомерсет), у багатій англійській сім'ї. Виховувався у знаменитій Вестмінстерській школі, потім навчався в Оксфорді на класичному відділенні. Науковою спеціалізацією він обрав патристику, темою його докторської дисертації було вчення преподобного Марка Подвижника. Зацікавленість Православною Церквою пробуджувалася в Тімоті поступово. Важливу роль відіграло відвідання православного храму, яке змусило його інакше поглянути на життя, на віру в Бога. Ось як він сам розповідає про це:

"Усе це почалося одного недільного вечора, коли я іще був школярем. Не маючи чіткого уявлення, куди йду, я випадково зайшов до російської православної церкви у Лондоні... Там було темно. Перше, що я помітив, це широкий простір начищеної до блиску підлоги й жодної лави, тільки декілька стільців. Церква здавалася порожньою. Потім я почув неголосний спів хору, який перебував десь поза полем зору. Я зміг також побачити кілька служителів, переважно літніх, які стояли за стіною із безліччю ікон. Але перше відчуття порожнечі, майже відсутності, раптом змінилося якимось безмежним відчуттям наповненості. Я відчував не відсутність, а присутність – присутність незчисленної кількості невидимих служителів. Я зрозумів, що це маленьке зібрання є частиною якогось дійства, набагато більшого, ніж на перший погляд, – дійства, яке не розпочалося з початком

служби і не припиниться, коли вона закінчиться. Я не міг зрозуміти жодного слова, оскільки службу правили слов'янською мовою. Але я знав, що, користуючись виразом із великопісної літургії раніше-освячених дарів, “нині сили небесні з нами невидимо служать”. Через багато років я читав розповідь про князя Володимира, що міститься в “Повісті минулих літ”, і дійшов до того місця, де руські послы описували літургію, на якій вони були присутні в Константинополі. “Ми не відали, де перебували – на небі чи на землі, – говорили вони. – Ми не можемо цього описати тобі, але одне тільки знаємо напевне, що Бог живе там серед людей. Ми не можемо забути цієї краси”. І я не забуду потрясіння від прочитаних слів, тому що в них передано і мій власний досвід. Та вечірня служба, в якій я брав участь... можливо, була позбавлена пишності Візантії X століття, але, подібно до руських послів, я теж відчув “небо на землі”, невидиму красу Царства Божого, безпосередню присутність сонму святих”.

Великий вплив на Тімоті Уера справило також читання творінь Святих Отців та участь у роботі православно-англійської Співдружності імені святого Албанія та преподобного Сергія. До часу виповнення 24 років у Тімоті Уера визріло рішення перейти у православ'я. 1958 року його прийняли до Православної Церкви, і певний час він провів у Свято-Троїцькому монастирі в Джорданвіллі. Однак ізоляціоністська позиція Російської Зарубіжної Церкви не задовольняла його, і він незабаром перейшов до Константинопольського Патріархату. 1966 року Тімоті Уер прийняв чернецтво з іменем Калліст у монастирі св. апостола та євангеліста Івана Богослова на о. Патмос (Греція), того ж року його рукопокладено в сан ієромонаха. Після повернення до Англії Калліста призначають лектором зі східно-християнських досліджень (раніше цей пост обіймав Микола Зернов), і ось уже понад 30 років Тімоті Уер перебуває на цій посаді. 1982 року його рукопокладено в сан єпископа з титулом “Діоклійський”. Упродовж усього часу, що минув із моменту його ієрейської хіротонії, владика Калліст керує оксфордською православною парафією Константинопольського Патріархату, суміщаючи пастирську діяльність із викладацькою. За роки перебування в університеті владика Калліст виховав не одну сотню учнів: багато хто з його випускників займає тепер провідні богословські кафедри в університетах усього світу.

Я познайомився із владикою Каллістом в Оксфорді, в його оселі на вулиці Ставертон. Вступивши до Оксфордського університету, я почав зустрічатися з ним регулярно, оскільки саме під його

керівництвом писав свою докторську дисертацію про преподобного Симеона Нового Богослова. Із найперших днів спільної роботи між нами зав'язалися найщиріші дружні стосунки. У єпископі Каллісті мені понад усе імпонувало дивовижне поєднання глибокої, істинно православної духовності зі справжньою академічною ученістю. До зустрічі з ним подібне поєднання я помічав лише одного разу – в отці Івані Мейєндорфі. Владика Калліст усім своїм єством нагадував мені про таких святителів давньої Церкви, як Василь Великий та Григорій Богослов, які несли тягар архіпастирського служіння, але, водночас, були видатними богословами та одними з найосвіченіших людей свого часу. Робочий день владики, зазвичай, починається рано-вранці і триває до пізнього вечора. Його день розписаний не за хвилинами, а в буквальному сенсі “за годинами”: він приділяє кожному з відвідувачів рівно годину. Навколо нього завжди люди – колеги, студенти, духовні чада, парафіяни, друзі. Серед його друзів – чимало кліриків та мирян Англіканської Церкви. Перейшовши свого часу з англіканства до православ'я, владика Калліст зберіг міцний зв'язок із багатьма колишніми друзями. Його перехід до православ'я не супроводжувався тим надломом, яким так часто супроводжується прийняття православ'я західними християнами; ставши православним, він зберіг повагу до англіканства. І англікани сприйняли його перехід до православ'я спокійно: не тільки не засудили, а, навпаки, підтримали.

Працювати із владикою Каллістом було завжди надзвичайно цікаво. Власне кажучи, співробітництво наше полягало в тому, що я приносив йому окремі розділи своєї докторської дисертації для відгуку, а він їх читав та робив зауваження. Моєю головною проблемою був не брак матеріалу, а його надмір. Ми зустрічалися із владикою приблизно раз на десять днів, і на кожну зустріч я приносив по 40–50 сторінок нового тексту; владика, зазвичай, не встигав за мною і відставав від мене сторінок на 100–150. Інколи, отримавши від мене черговий розділ, він говорив мені: “Отче, ви надто багато працюєте. Вам треба більше відпочивати. До речі, давно останнім часом каталися у човні по Темзі?” Проте я не давав відпочивати ані собі, ані йому. І хоча запитань було так багато, що ніколи не вистачало часу для їхнього детального обговорення, все ж якісь основні речі ми встигали обмірковувати за відведену мені годину. Коли урок закінчувався, я виходив із дому владики окрилений, одержавши нові сили і нове натхнення, і працював з іще більшим ентузіазмом. Владика взагалі володіє рідкісною здатністю

підтримувати учня, навіювати йому думку про важливість його роботи, зміцнювати віру у власні можливості. Саме таким має бути справжній учитель: людиною, яка робить усе, щоб науковий потенціал його учня максимальним чином розкрився. Читаючи роботи своїх учнів, владика Калліст, як правило, робить олівцем помітки на полях. Для мене ці помітки були вельми дорогими, і я кожну з них вивчав найдокладнішим чином. Іноді у своїх помітках владика додавав одну-дві паралелі із творінь Святих Отців або робив посилання на певну наукову працю. Іноді радив повніше розкрити ту чи іншу тему або, навпаки, скоротити текст. Нерідко його помітки були просто роздумами з приводу прочитаного, ніби розмовою із самим собою. Так, на полях мого тексту, де наводилися слова Симеона Нового Богослова “перебуваючи у благодаті, я розмовляю іншими мовами” (що, безсумнівно, є метафорою), владика Калліст написав: “He may be spiking about glossolalia. But probably not” (“Він, можливо, говорить про глосолалію [боговіщення]. Але, вірогідно, ні”). Прочитавши текст і зробивши на ньому свої помітки, владика, зазвичай, виносив і фінальний вердикт – щось на зразок “Thorough treatment” (“Тему повністю розкрито”), або “Excellent” (“Прекрасно”), або, навпаки, “This needs to be developed” (“Це треба розвинути”). Інколи владика дозволяв мені користуватися його картотекою цитат із творів Святих Отців. Ця картотека – плід багаторічної копіткої роботи. Упродовж тривалого часу владика Калліст, читаючи твори Святих Отців, виписував найяскравіші думки на окремі картки, які потім сортував у відповідності до тематики. Наявність такої картотеки дуже полегшує трудомісткий процес пошуку святоотцівських цитат, необхідних для роботи. Але скільки праці та старання було вкладено в її створення! Моє спілкування із владикою Каллістом не вичерпувалося академічними заняттями та співслужінням в оксфордському православному храмі. Випадало, що ми разом проводили нечасті години дозвілля. Однією з багатовікових оксфордських традицій є так званий punting – катання на човні, що правиться за допомогою довгої жердини. Ані у мене, ані, тим більше, у владики Калліста, майже ніколи не залишалося часу для подібних заходів, але одного разу я все ж таки вирішив запросити владика покататися на човні: він із радістю прийняв запрошення, оскільки, як виявилось, уже впродовж багатьох років, через свою зайнятість, був позбавлений цієї приємності. Ми провели разом дивовижний вечір – один із найпрекрасніших моїх вечорів у Оксфорді. Владика був веселий, багато жартував, розповідав цікаві

історії зі свого життя та із життя своїх знайомих: ці історії, як мені здається, знає увесь православний Оксфорд.

Одна з історій належить до того часу, коли владика Калліст ще був молодим монахом у грецькому монастирі на Патмосі. Ігумен монастиря попросив його показати обитель якійсь літній дамі, що приїхала з Німеччини. Після закінчення екскурсії дама висловила своє захоплення “прекрасною англійською мовою” ієромонаха Калліста (вона, очевидно, була впевнена, що він грек). Калліст подякував їй за комплімент і скромно мовив, що він дуже старався. Дама спитала: “Але де Ви вивчали англійську мову?” Він відповів: “Я просто засвоїв її в дитинстві”. Наостанок дама з Німеччини сказала йому: “Ще раз висловлюю своє захоплення Вашою англійською. У Вас, безумовно, є деякі проблеми із синтаксисом, але в усьому іншому Ваша англійська наближається до досконалості!” Декілька історій пов’язані з архієпископом Василієм (Кривошеїним), який упродовж кількох років служив у оксфордській парафії, а Тімоті Уер прислужував йому в олтарі. Коли владика Василій приїхав до Англії, він зовсім не знав англійської мови і припускався потішних помилок. Одного разу він розпочав проповідь словами “In the name of a father, a son and a holy spirit” (вийшло: “В ім’я якогось батька, якогось сина і якогось святого духа”). Коли він чинив панахиду, то замість “in the place refreshment” (“у місці покійнім”) вимовляв “in the place of refreshments” (буквально “у місці прохолоджувальних напоїв”). На наукових симпозіумах владика Василій, як правило, критикував усіх доповідачів, причому мав звичку включатися до дискусії найнесподіванішим чином. У якийсь момент, коли доповідач висловлював важливу думку, владика Василій, ні до кого не звертаючись і не підводячись з місця, тихо, але чітко вимовляв: “It is not so” (“Це не так”). Якщо доповідач, почувши репліку, ніяковів та зупинявся, владика Василій підводився і спростовував його викладки пункт за пунктом. Утім, багато хто звик до цієї своєрідної манери поведінки архієпископа Василія і на його репліки просто не реагував. Тоді він не підводився з місця і нічого не говорив до того часу, поки доповідач не закінчить.

Владика Калліст – натура цільна та цілеспрямована. Він завжди живе тим, що робить у даний момент. На богослужінні він цілковито занурюється у молитву: Божественну літургію вершить із повною зосередженістю та глибоким почуттям, під час богослужіння намагається ні з ким не розмовляти. Читаючи лекцію, він повністю віддається своєму предметові: говорить він із захопленням, і слухають його з глибокою зацікавленістю. Запрошуючи учня додому на урок,

владика цілковито зосереджується на тому, з чим прийшов до нього учень: бесіді відводиться рівно година, за дві хвилини до її закінчення владика підводиться з крісла і починає прощатися. Відпочиваючи на свіжому повітрі, владика ніби розчинюється у природі, що його оточує, у запахах лісу, тихому плюскоті ріки, щебетанні пташок. Віддаючись сповна кожній справі, владика ніколи не змішує одне з іншим: під час служби він не веде розмов на академічні теми, під час академічної бесіди не підіймає духовно-моральних питань, а в години дозвілля взагалі уникає серйозних розмов.

Єпископ Калліст має дивовижний лекторський дар. На лекціях він завжди одягнений у піджак та докторську мантию; говорить урочисто, досить характерною, дещо старомодною англійською мовою, не поспішаючи, повагом, “як той, що має владу”. Особливістю владика Калліста як лектора є його рідкісна здатність найскладніший матеріал викласти найпростішою мовою. Він володіє даром систематизувати предмет: упродовж однієї години може розкрити цілу велику тему (наприклад, “тріадологія великих Кападокійців” або “екзегетичний метод Оригена”), розділивши її на декілька основних пунктів та виклавши матеріал із граничною чіткістю. У його лекціях немає “води”, жодних відсторонених міркувань, недоведених гіпотез: усе ґрунтується на першоджерелах, за кожною думкою стоїть ґрунтовна дослідницька робота. Зазвичай, упродовж однієї лекції слухачам підносяться дві-три кумедні історії із життя самого владика Калліста або когось із славних людей: ці історії-анекдоти розповідаються ним для того, аби “розрядити обстановку”. Проте його лекції ніколи не бувають “розважальними”: вони завжди серйозні та глибокі за змістом і гранично чіткі за викладенням. Для мене владика Калліст назавжди залишається перш за все Учителем, людиною, якій я зобов’язаний двома роками напруженої, інтенсивної та захоплюючої роботи з вивчення надбання Святих Отців. Крім того, він – “пастир добрий”, котрий любить довірених йому овець, піклується про них, підтримує їх. Нарешті, він є одним із найгармонійніших людей, яких я будь-коли зустрічав: людиною, в якій вражаюча життєлюбність сполучається з великою ученістю та глибокою духовністю.

Єпископ Калліст не має своєї богословської системи. Його значення як богослова полягає перш за все в тому, що він є блискучим популяризатором та компілятором святоотцівського надбання, систематизатором основних ідей східної патристики, видатним знавцем візантійської традиції. Єпископ Калліст є тим, для кого давні сирійці винайшли місткий термін – *тера qana* (“той, що витлумачує”)

– перекладачем, інтерпретатором святоотцівської традиції. Йому вдається перекладати – у прямому та переносному сенсі – святоотцівське вчення на мову сучасної людини, представляти його в категоріях, доступних читачеві та слухачеві ХХ століття. Перу єпископа Калліста належать численні переклади творінь Святих Отців та богослужебних книг англійською. Саме під його керівництвом та за його безпосередньої участі були перекладені “Мінея святкова” та “Тріюдь пісна”, а також чотири томи “Добротолюбства” (п’ятий том незабаром вийде з друку).

Владика Калліст автор трьох книг: “Православна Церква” (про яку йшлося раніше), “Православний шлях” та “Євстратій Аргенті. Дослідження про Грецьку Церкву під турецьким володінням”. Крім того, його перу належить понад 200 статей на найрізноманітніші теми, які так чи інакше пов’язані із ученням Православної Церкви або східною патристикою*.

Основна тема богословських творів владики Калліста – православна Традиція в усьому її обсязі. Багатства цієї Традиції він розкриває перш за все на матеріалі творінь Святих Отців, таких як святий Григорій Нисський, преподобні Марк Подвижник, Максим Сповідник, Ісаак Сирін, Симеон Новий Богослов, Григорій Палама. “Православний християнин, – вважає єпископ Калліст, – повинен не просто знати Отців та цитувати їх: він повинен прилучитися до їхнього духу та набути “святоотцівського розуму”. Він повинен розглядати Отців не тільки як надбання минулого, але і як живих свідків та сучасників”. Владика Калліст підкреслює, що доба Святих Отців не завершилася у п’ятому або восьмому столітті; святоотцівська епоха триває й досі. “Дуже небезпечно дивитися на “Отців” як на закінчений корпус писань, що цілковито належать до минулого. Хіба наше століття не може народити нового Василя або Афанасія? Говорити, що Святих Отців більше вже не може бути, означає стверджувати, що Святий Дух залишив Церкву”.

Східна святоотцівська традиція, на думку владики Калліста, не обмежується візантійським періодом; вона продовжувалася і в Греції після падіння Константинополя, і в Росії. Російській духовній традиції владика Калліст приділяє велику увагу. Він вважає, що “після загарбання Константинополя 1453 року, залишалася лише одна країна, здатна прийняти на себе роль лідера у східному християнстві” – Росія. Саме на російському ґрунті спадщина візантійського ісихазму

---

* У Сполучених Штатах Америки вийшов перший том шеститомного зібрання творів владики Калліста Уера під загальною назвою “Внутрішнє Царство”: The Inner Kingdom (прим. ред.)

отримала друге дихання в житті та подвижництві таких великих святих, як преподобні Сергій Радонезький, Ніл Сорський, Серафим Саровський та Силуан Афонський. Доробку преподобного Силуана владика Калліст присвятив кілька своїх робіт. Його інтерес до цієї теми зумовлений не тільки читанням писань преподобного Силуана, але й особистим – упродовж багатьох років – знайомством із його найближчим учнем та сподвижником, архімандритом Софронієм (Сахаровим).

До російської традиції владика Калліст має не тільки науковий інтерес. Саме через цю традицію він сприйняв православ'я. Він прекрасно знає історію Російської Церкви, її богословське надбання, а також російську літературу ХІХ століття. Із великим благоговінням ставиться єпископ Калліст до останнього російського імператора Миколи II та його сім'ї: портрет царської родини стоїть у робочому кабінеті владика. Любов до царської родини владика Калліст успадкував від Миколи Гіббса, англійця, який був учителем царських дітей, а після революції повернувся до Англії, прийняв православ'я і став священником у Оксфорді: молодий Тімоті Уер ще застав його живим. Владика Калліст є принциповим прибічником канонізації царської родини, однак закликає не поспішати із цим: "Понад сорок років тому, ще до того, як я став членом Православної Церкви, я вперше прочитав про страждання та подвиг імператора Миколи II та його сім'ї під час їхнього ув'язнення. Мене глибоко схвилювала ця історія. Можу сказати, що розповідь про імператора Миколу мала великий вплив на моє рішення прийняти православ'я. Особисто я, безумовно, за канонізацію... Проте, я не впевнений у тому, що саме тепер – найслухніший момент для канонізації. Було б трагічно, якби канонізацію царської родини використали люди, чиї прагнення не стільки церковні, скільки політичні... Якщо канонізація відбудеться, причини повинні бути суто церковними; канонізація не повинна бути частиною чиеїсь політичної програми. Тому я думаю, що із канонізацією, можливо, слід зачекати".

Тема духовництва розглядається єпископом Каплістом на основі вчення преподобних Івана Лествичника та Симеона Нового Богослова. Владика Капліст підкреслює, що ні перший, ні другий автори, ні східно-християнська традиція в цілому не розглядають духівника як того, хто, подібно до судді, виносить вирок та оголошує покарання винуватцеві, або як людину, чиї розпорядження мають виконуватися неухильно. Духівник – це, перш за все, лікар, який ставиться до свого пацієнта зі співчуттям і намагається вилікувати

його від духовних хвороб. Крім того, духівник – це порадник, який може у потрібний момент щось підказати своєму духовному чадові, але не повинен порушувати його свободи. Духівник є також тим, хто творить молитву за людей, котрі довірили себе його керівництву. Він – посередник між ними та Богом: він представляє Бога перед ними і представляє їх перед Богом. Нарешті, духівник є для своїх духовних дітей тим, хто сприймає (буквально “тим, хто бере на себе”) відповідальність за їхнє спасіння, перебирає на себе їхні гріхи та недоліки, несе на собі тягар їхніх труднощів та скорбот.

У своїх роботах єпископ Калліст часто звертається до теми взаємовідносин між православ'ям та іншими конфесіями. Його інтерес до цієї теми обумовлений місцем, яке він посідає у західному християнському світі. Перейшовши з англіканства у православ'я, але при цьому залишившись в Англії на посаді викладача, навчителя, владика Калліст опинився в епіцентрі дискусії із даної теми. Свою позицію він висловив, зокрема, в книзі “Православна Церква”, де темі християнської єдності присвячено завершальний розділ. Про це ж він говорить і в інтерв'ю на тему “Православне розуміння єкуменізму”, опублікованому російською мовою. Єпископ Калліст підкреслює, що його розуміння єкуменізму базується на двох принципах. Перший полягає в тому, що “Православна Церква є істинною та єдиною Церквою Христовою на землі... Усередині Православ'я, і тільки всередині нього, ми можемо знайти повноту Істини Христової”. Другий принцип такий: “Господь наш Ісус Христос на Тайній Вечері, напередодні Своїх страждань молився про те, щоб усі Його послідовники були єдиними: “щоб були всі одно” (Ів., 17, 21). Ми повинні серйозно поставитись до цієї молитви нашого Спасителя. Ми не можемо як православні бути байдужими до того факту, що нинішні християни, послідовники Христа, розділені. Це розділення повинно завдавати нам болю та страждання. Тому, будучи православними, ми маємо виходити назустріч іншим християнам, повинні ділитися з ними скорбами православної віри, не залишатися зачиненими в стінах нашого власного церковного та духовного життя. Ми повинні прислухатися до інших християн, вступати у діалог. Недостатньо просто говорити їм про православ'я: ми повинні чути про їхні власні проблеми та надії. Повинен бути діалог, а не монолог”.

Аналізуючи причини кризи, в якій перебуває сучасний єкуменічний рух, єпископ Калліст говорить про те, що півстоліття тому, коли цей рух міцнів, англікани та протестанти стояли значно ближче до православних, ніж тепер: “Більшість англікан та протестантів безумовно приймали

вчення про Трійцю, віру в Божество Господа нашого Ісуса Христа, в Його народження від Діви, в Його чудеса, в Його Воскресіння. Нині, на жаль, дуже багато хто із західних християн заперечує ці основоположні християнські догмати. На Заході дуже розвинувся крайній лібералізм — не тільки в догматичних питаннях, але також у питаннях морального вчення окремих Церков.” Утім, вважає єпископ Калліст, не слід перебільшувати цей фактор. Серед західних християн є чимало людей, близьких до православ’я, і обов’язок православних — підтримувати діалог із ними. Торкаючись конкретних богословських діалогів, єпископ Калліст дає в цілому позитивну оцінку православно-католицькому діалогу, хоча і вважає, що потенціал його аж ніяк не вичерпаний: він, зокрема, пропонує православним богословам виробити чіткий погляд на проблему примату, що є головним каменем спотикання між православними та католиками. Позитивнішою є оцінка владикою Каллістом діалогу із дохалкідонськими Церквами: “Мене глибоко вражає прогрес, що його досягли в цьому діалозі, — зазначає він. — І я маю надію, що на моєму віку настане повна відбудова видимого євхаристичного спілкування між Православною Церквою та Східними Церквами”. У цій своїй оцінці єпископ Калліст розходиться з іншим відомим богословом, що належить Константинопольському Патріархату, митрополитом Іоанном (Зизиуласом), який має значно менш оптимістичний погляд на результати діалогу та на можливість відродження євхаристичного спілкування між двома сім’ями Східних Церков.

У тому ж інтерв’ю єпископ Калліст торкається питання, яке хвилює багатьох у Православній Церкві: чи можливе спасіння для християн інших конфесій? На це владика відповідає так: “Я категорично не погоджуюся з тими, хто стверджує, що неправославні жодним чином не можуть досягти спасіння. Кінець кінцем, відповідь на питання про те, хто спасеться і хто не спасеться, відома лише Богові. Ми не повинні претендувати на те, що розуміємо найглибші таємниці спасительного Промислу Божого. Ось питання, яке щоразу ми повинні ставити перед собою: “Чи спасуся я? Яке моє місце на шляху до спасіння?” А судити про те, спасуться інші люди чи ні, нам не слід. Давайте краще задумаємося про себе. Ісус Христос є один і єдиний Спаситель світу. Православна Церква, як я уже сказав, є єдиною Істинною Церквою. Але поза Православною Церквою існує безліч елементів православного життя, хоча і немає повноти. Саме тому я впевнений, що цілком можливо для дуже багатьох неправославних досягти спасіння. Але давайте залишимо Богові право виносити остаточне рішення”.

На думку єпископа Калліста, питання про те, хто спасеться, а хто ні, виходить за межі людського розуміння. Саме тому він не виключає можливості загального спасіння, в яку вірили такі Отці Церкви, як святий Григорій Нисський та преподобний Ісаак Сирін. На думку владики Калліста, стверджувати, що всі неодмінно будуть спасеними, – єресь (та сама, що була засуджена П'ятим Вселенським Собором). Однак вірити, що всі можуть бути спасеними, не тільки дозволяється, це є обов'язком кожного православного християнина. “До приходу Останнього Дня ми не повинні впадати у відчай щодо спасіння будь-кого, але повинні бажати спасіння всім без винятку і молитися про це. Ніхто не має бути вилученим із нашої молитви, сповненої любові.” Підтвердження цієї думки владику Калліст знаходить і в ученні преподобного Силуана Афонського, який говорив: “Ми повинні мати тільки цю думку, – щоб усі спаслися”; “потрібно молитися за всіх”.

Переклав із російської Володимир КАДЕНКО